

**Абиров Данияр Акпаровичтің «Қазақстанда лицей – гимназиялардың
қалыптасуы мен дамуы (1987-2017)» тақырыптағы 6D010300 -
Педагогика және психология мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін орындаған диссертациясының
АНДАТПАСЫ**

Зерттеудің көкейкестілігі: 1987-1991 жылдардағы Қазақстандағы лицей мен гимназияларының тәжірибесіне тарихи - педагогикалық талдау әлі де болса, терең және ауқымды талдаулар жасалып, тарихи-педагогикалық тұрғыда көзқарастар қалыптастырылған жоқ. Сондықтан да, табиғаты мен мәндік құрылым жағынан жаңашыл педагогикалық идеяға негізделген лицей мен гимназиялардың педагогикалық тәжірибелеріне жаңаша көзқараспен қарап, оның мазмұндық құрылымындағы педагогикалық қызметіне баға беру бүгінігі күннің үлесінде болып отыр. Алайда, лицейлер мен гимназиялардың педагогикалық мәселелерді шешу тәжірибесі толық зерттелмеген. Бұл тарихи-педагогикалық әдебиеттерде Қазақстандағы лицейлер мен гимназиялардың ауқатты адамдардың балаларына арналған оқу орындары ретінде анықталғандығынан және соңғы кездері үстемдік еткен көзқарас тұрғысынан оларға қатысты кереғар пікірлерде орын алуда.

Кеңес өкіметінің соңғы жылдары мен егемен Қазақстанның мемлекетінің бас кезеңдерінде қоғам мен әлеуметтік ортадан орын алған бұл оқу-тәрбие мекемелерінің өзіне тән педагогикалық қызметтегі маңызды тарихи-педагогикалық салада орны бар.

Білімін жаңғыртудың жүріп жатқан үдеріс қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдың талаптарына сәйкес білім беру жүйесінің мазмұны мен құрылымдық құрамаларын жаңартуға бағытталған. Зерттеу жұмысында белгілі Қазақстан философия ғалымдар Ә.Нысанбаев, Р.Ж. Абдильдина, Б.М. Сатершинов т.б. Ресей философия ғалымдары Р.М.Алейник, М.Н. Варламова, М.Н.Толстякова т.б.

Ресей педагогика ғалымдары Ю.А. Конаржевский, Ю.К. Бабанский, М.Н.Скаткин, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, В.С. Леднев т.б. Қазақстан педагог ғалымдар К. Құнантаева, Қ. Жарықбаев, Г.М. Храпченко, Қ.Т. Ыбыраимжанов, А.К. Тлебалдиева, А.Н. Ильясова т.б.

Ресей психология ғылымындағы ғалымдар Л.С. Выгодский, Л.В. Занков, В.В. Давидов т.б., Қазақстан психология ғылымындағы ғалымдар Ж. Аймауытов, Т. Тәжібеу, М.Мұқанов, С.Д. Жакупов, Қ. Жарықбаев, А.Алдабергенов т.б. өздерінің зерттеу еңбектерінде мектеп оқушыларын оқыту мен тәрбиелеудегі педагогикалық үдеріс тәжірибесіндегі мәселелері, жаңа білім беру концепциялары, мектептің жаңа типтері, XX-ғасырдың екінші жартысындағы әлемдік білім беру үдерісінің жетекші бағыттарын, сондай-ақ Қазақстандағы педагогикалық ой мен мектеп ісін оқып үйренуге, білім беру жүйесінің қазіргі жағдайы мен даму бағыттарын қарастыруға арнайы көңіл бөлінген.

Қазіргі мектептер және олардың ерекшеліктеріне қарай мәселен, лицей – гимназиялардағы білім беру мен оқыту және тәрбиелеу барысының заманауи талаптарға сәйкес үйлесімді ұйымдастыру үшін, осы типтегі мектептердің қалыптасуы мен дамуы тарихындағы жүріп өткен педагогикалық тәжірибелерін бүгінгі ғылыми педагогика тұрғысынан талдап қарстыру мен оларға ақиқаттық бағасын берудегі көкейкестілік болып табылады. Себебі, лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен дамуы тарихын жетік білу, осы типтегі мектептердің даму болашағын анықтауға негіз болады. Өйткені, өткеннің педагогикалық тәжірибесіндегі кеткен қателіктер мен ол қылықтарды дұрыс түсінуге, озық үлгідегі тәжірибелерін бақылай білу мен оның келешек даму бағыт-бағдарын дұрыс бағыттауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, ерекше басымдық пен мәртебеге ие орта мектепті – лицейлерді, гимназияларды біздің қоғамның зияткерлік әлеуметін толықтырудың негізгі көзі ретінде одан әрі дамытуға ерекше көңіл бөлінеді.

Отандық лицей – гимназия елдің білім беру мен тәрбиелеу бағыттағы саладан орын алу әлеуметтік-педагогикалық мәртебесін орта білім беру ұйымының, академиялық бағытталған типі ретінде сыни тұрғыдан түсіну, оның қазіргі заманғы міндеттері мен қажеттіліктерінің мағынасын жеткілікті дәрежеде бағалауға және түсінуге мүмкіндік береді және жетілдіру жолдарын белсенді іздеуге ықпал етеді. Лицей – гимназияның білім беру қызметін сатылы және қызметіне өнімді талдауға мақсат қояды. Лицей – гимназиялардың оқу үдерісін ұйымдастыруда тарихи сабақтастық механизмін анықтауға, қазіргі кездегі білім беру мекемелерінің жұмысына оң және теріс саяси, әлеуметтік - экономикалық факторлардың әсерін түсінуге көмектеседі.

Біздің зерттеу тақырыбымыздың хронологиялық шеңберін таңдау 1987-1991 жылдардағы мемлекеттік басқарудың әртүрлі салаларын реформалау кезеңі болғандығымен анықталады, руханилықтың жаңа мұраттарын іздеу, қоғамдық-саяси өмірді ырықтандыруға және орта, жоғары білім берудің лицей – гимназияның жүйесін құру негізінен қазіргі заманға Қазақстан қоғамы.

Зерттеу тақырыбына арналған ғылыми ізденушілік жұмыста бізге дейінгі жұмыстарда лицей мен гимназиялар мазмұндық құрылымдарына байланысты нақты бағыттық жүйелеген жұмыстардың әліде болса толық еместігі орын алуда. Бірақ, Қазақстандағы мектептер, лицей – гимназиялар, ұлттық мектептер т.б. қалыптасуы мен дамуы жайында орындалған зерттеушілік жұмыстар бар. Қазақстандағы мектеп жүйесі мен оның типтері жайында отандық зерттеулерде олардың қалыптасуы мен дамуын жалпы қазақ білім беру жүйесінің тарихын түсіну аясында қарастырылады.

Дегенмен де, Қазақстанның білім беру саласындағы лицей мен гимназиялардың тарихи тәжірибесін пайдалану мүмкіндіктерін іздеу қажеттілігі мен оны талдаудың жеткіліксіздігі арасындағы қарама-қайшылық біздің зерттеуіміздің мәселесін айқындады:

- КСРО-ның құрамында және Егемен Қазақстан кезеңіндегі лицей мен гимназиялық білім беруді ұйымдастырудың, дамытудың негізгі тарихи-педагогикалық алғышарттары мен ерекшеліктері қандай, лицей мен гимназиялардағы оқу-тәрбие жұмысының педагогикалық тәжірибелік жүйе ретінде орын алу мәселесін талдау, оң бағасын беру заманауи қажеттіліктен туады;

- 1987-1991 жылдардағы Қазақстандағы лицей мен гимназия типіндегі мектептер жүйесіне ғылыми педагогикалық және тарихи-тәжірибелік тұрғысынан сипаттамалар жасау;

- қазақ лицей - гимназияларының қалыптасу үдерісін талдау, білім беру үдерісінің негізін құрайтын құндылық бағдарын ашу;

- оқу кезеңіндегі оқытушылар құрамы мен білім алушы оқушылардың құрамына сапалы сипаттама берілмеуі тағы басқалар арасындағы қарамақайшылықтар орын алуда.

Демек, аталмыш мәселенің қазіргі кездегі қажеттілігі мен оның білім беру тарихында бізге дейін ғылыми педагогикалық тұрғыдан жүйелі түрде зерделеніп, талданбау арасында жоғарыда келтірілген қарамақайшылықтарды жою үшін және педагогика тарихын жүйелеп, толықтыру мақсатында, біз диссертациялық зерттеу жұмысының тақырыбы Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен дамуы (1987-2017) деп алуымызға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты: 1987-2017 жылдарда Қазақстандағы білім беру саласындағы лицей мен гимназиялар қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесі мен әдістемелік негіздерін анықтау.

Зерттеу нысаны: 1987-2017 жылдардағы Қазақстандағы білім беру лицей мен гимназиялардың оқу тәрбие үрдісі.

Зерттеу пәні: 1987-2017 жылдардағы лицей мен гимназиялар қалыптасуы мен дамуы.

Зерттеудің ғылыми болжамы: *Егер*, 1987-2017 жылдар аралығында Қазақстандағы білім беру саласындағы лицей – гимназиялар типіндегі мектептерінің қалыптасуы мен дамуының тарихын жүйелеудің ғылыми-педагогикалық негізін ашуға мүмкіндік жасалса, *онда* білім беру тарихындағы осы типтегі мектептердің педагогикалық үдерісі жайындағы теориялық және тәжірибелік білімдерді толықтаруға негіз болады, *бұл өз кезегінде* қазіргі лицей мен гимназиялардағы педагогикалық үдерісті заман талабына сәйкес дамытуға байланысты озық педагогикалық көзқарасты пікірлерді растауға және зерттеліп отырған мәселе бойынша даму бағдарын анықтауға бағытталған мақсаты бере отырып, Қазақстандағы мектептер және оның типтеріне қатысты тарихи білімдерді толықтыруға қатысты болжамның дұрыстығын көрсетуге негіз болады.

Зерттеу міндеттері:

1. Білім беру жүйесіндегі лицей – гимназиялар типіндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуын тарихи-педагогикалық тұрғыдан жүйелеу арқылы талдаулар жасау (1987-2017 жж);

2. 1987-2017 жылдардағы Қазақстандағы лицей – гимназиялардың құрылымдық мазмұнындағы ғылыми-әдістемелік негіздерін айқындау;

3. Зерттеуге алынған 1987-2017 жылдар кезеңіндегі Қазақстанда лицей мен гимназиялардың педагогикалық үдеріс жүйесінің құрылуын талдау және қазіргі осы типтегі мектептердің мазмұндық құрылымымен сабақтастығын анықтау;

4. 1987-2017 жылдар арлығындағы лицей және гимназиялар типіндегі мектептердегі педагогикалық жүйенің қалыптасуы мен дамуын анықтауға бағытталған «Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен даму тарихы» (1987-2017 жж.) элективті курс және тәжірибелік жұмыстарды жүргізу.

Жетекші идея: Қазақстандық білім беру тарихының даму үрдісінде еліміздегі жинақталған отандық педагогикалық тәжірибелік жұмыстарды, соның ішіндегі 1987-2017 жылдарындағы білім беру жүйесінде лицей – гимназиялар типіндегі мектептердің дамуын зерттеп қорытындылау және бағалау, бүгінгі және келешек мектептер жүйесінің құрылымдық жүйесінің дамуына өзек ету.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық және теориялық негізі: Жеке тұлғаны, білім жүйесінде қайта құру, модернизация дамыту мен қалыптастыру жайлы тарихи диалектикалық даму заңдылықтары, тарихи педагогикалық құбылыстарды зерттеудегі ақиқаттық пен шындық, тарихи жүйелілікті сабақтастыру.

Зерттеудің көздері: 1987-2017 жылдардағы мерзімді басылымдар, Қазақстандық және Ресейдің білім беру жүйесіндегі педагогикалық ой түйіндеген материалдар, кеңес үкіметі мен егемен Қазақстан кезеңіндегі педагогика тарихы, түрлі саладағы ғалым және тәжірибелі мамандардың зерттеу еңбектері, Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының кітаптары мен қолжазбалар қорындағы деректер.

Зерттеу әдістері: Зерттеу аумағына енетін кезеңдегі білім тарихына қатысты тарихи-педагогикалық еңбектерге, заңды-құқықтық, ережелік құжаттарын салыстырмалы-тарихи талдау, зерттелетін тақырып бойынша деректерді логикалық-тарихи, теориялық және жүйелік талдау, сұрыптау, жалпылау, саралау және жалпы зерттеу нәтижелерін қорыту, бағалау.

Зерттеу базасы: І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті және Алматы қаласындағы Қайнар академиясы.

Зерттеудің кезеңдері:

Бірінші кезең (2017-2018) зерттеу тақырыбы анықталып, ғылыми-педагогикалық және арнаулы әдебиеттерде бұл мәселенің зерттелу жайы қарастырылды. Тақырып бойынша тарихи, тарихи-педагогикалық, тарихи-этнографиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге шолу жасалды. Зерттеу нысанындағы оқу жоспарлары мен бағдарламалары, оқулықтармен танысып талданды.

Ғылыми және ұғымдық аппараттар белгіленіп, қажетті дерек көздері мен материалдары жинақталып, салыстырылып, ғылыми дәйектелігіне көз жеткізілді.

Екінші кезең (2018-2019) жинақталған деректер қазіргі педагогика ғылымдарының теориялық қисындары тұрғысынан талдауға алынды, 1987-2017 жылдардағы Қазақстанда лицей және гимназияның типіндегі оқу орындарын қалыптастуы мен дамуын білім тарихы негізінен жүйеленіп, сипаттама берілді.

Үшінші кезең (2019-2020) жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижелері қорытындыланып, жүйеге келтірілді. Кезеңге бөлудегі қолданылған әдістер: талдау, жинақтау, тарихи салыстырмалы, тарихи генетикалық, құрылымдық және функционалдық ерекшеліктері айқындалды. Докторанттың тікелей араласуымен педагогика тарихы пәніне қажетті зерттеу нысанын материалдары «Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен даму тарихы (1987-2017 жж.)» атты элективті курс бағдарламасында дәріс, семинарларды жоғары оқу орындары студенттеріне ұсынылды және жүргізілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы:

1. Қазақстандағы лицей – гимназиялардың тарихнамасын жүйеленіп, осы типіндегі мектептердің құрылу себептерін арнайы талдап, ақиқаттық баға берілді (1987-2017 жж.);

2. 1987-2017 жылдар арлығында Қазақстанда құрылған лицей-гимназиялар типіндегі мектептерінің ғылыми-педагогикалық негіздері айқындалып, ғылыми жүйеге келтіріліп тұжырымдамалық тұрғыдан талдауға алынды.

3. Кеңес үкіметі мен егемен Қазақстан 1987-2017 жылдар кезеңіндегі білім беру саясаттарының жүйесінде құрылған лицей – гимназиялардың педагогикалық мазмұндық құрылымдарының қазіргі осы типтес мектептермен сабақтастықтарына талдаулар жасау арқылы олардың өзара байланысы анықталады;

4. «Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен даму тарихы (1987-2017 жж.)» жүйесіне негізделген элективті курсты оқыту және тәжірибелік жұмыстарды нәтижелері анықталды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі:

Диссертациялық зерттеу жұмыста қамтылған және арнайы дерек көздеріне сүйеніп, белгіленген материалдар мен ой-тұжырымдар КСРО үкіметі соңғы ширегі құрамындағы Қазақстандағы 1987 - 1991 жылдар мен 1991-2017 жылдардағы егемен мемлекетімізді алғашқы ширегіндегі білім беру жүйесінің өтпелі кезеңдеріндегі лицей мен гимназия мектептердің қалыптасуы мен дамуына қатысты білім беру тарихы жайындағы оқу, білім беру, зерттеушілік т.б. жұмыстарда қолданылуы мүмкін. Оларды Қазақстандық педагогикалық тәжірибе бағытындағы білім беру тарихын жан-жақты зерттеуде, оқулықтар мен оқу құралдарын, жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларын дайындауда, сондай-ақ ЖОО-да педагогика тарихы пәнінің курсына және отандық білім берудің тарихы

жайындағы мәселелері бойынша элективті курстарды өткізу кезінде «Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен даму тарихы» (1987-2017 жж.) элективті курс бағдарламасында түйінделген. Ой-пікірлер негізінде педагогика тарихының білімдерін жетілдіру бағытында пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылған негізгі қағидалар:

1. Қазақстандық білім беру тарихындағы лицей және гимназиялар типіндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуының тарихи-педагогикалық негіздегі мәселелерін зерттеу нәтижелері (1987-2017 жж.);

2. КСРО үкіметінің 1987-1991 жылдардағы соңғы ширегі мен егемен Қазақстанның 1991-2017 жылдар аралығындағы лицей - гимназиялар мектептерінде оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырудың ғылыми-педагогикалық негіздегі пікірлерді қоғамдық-әлеуметтік және ұлттық мәдени тұрғысынан жүйелеуді негіздеу;

3. Қазақстандағы 1987-1991 жылдар аралығындағы лицей мен гимназия мектептерінде мазмұндық құрылымдық жүйесіне ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талдау және бүгінгі осы типтес мектептермен өзара сабақтастық байланысын негіздеу;

4. Зерттеуге алынған 1987-1991 кезеңдерде лицей-гимназия типіндегі мектептердегі мазмұндық құрылым және олардың қалыптасуы мен дамуындағы өзіндік педагогикалық ерекшелігін ашуға бағытталған «Қазақстанда лицей – гимназиялардың қалыптасуы мен даму тарихы» (1987-2017 жж.) элективті курсты оқытудың қажеттілігін тәжірибелік жұмыстары арқылы дәлелдеу.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелдігі мен негізділігі: диссертациялық зерттеу жұмыстарында алынған нәтижелердің ғылыми-теориялық және әдістемелік негізде дәлелденуімен, Қазақстандағы 1987-1991 жылдар аралығындағы лицей – гимназия типіндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуы бағыттарына тарихи-педагогикалық сипаттамалар берумен, заңдық-құқықтық ережелер түріндегі құжаттарға сүйену барысындағы деректердің теориялық тұрғыдан талдануы және зерттеу жұмысы қорытындысының ЖОО-да педагогикалық мамандықтардың оқу-тәрбие барыстарындағы педагогика тарихы мен Отандық білім беру тарихы курстарының теориялық білімдерін толықтырылуға енгізілуімен қамтамасыз етіледі.

Зерттеу нәтижесін сынақтан өткізу және ендіру: зерттеудің негізгі қағидалары ғылыми баяндама түрінде халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда, Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті ұсынған журналдарда, скопус базасындағы ғылыми журналдарда көрініс тапты.

Жарық көрген ғылыми еңбектер: зерттеудің негізгі нәтижелері мен қағидалары шет елдік және ҚР БЖҒМ Білім және Ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда (3), отандық халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарында (5) және Скопус деректер базасында саналатын ғылыми журналдарда (2) жарық көрді. Зерттеу

нәтижелері зерттеу базасында көрсетілген білім беру мекемелерінде мамандарды даярлау тәжірибесіне ендірілді.

Диссертацияның құрылымы: Диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады.

«Егеменді қазақстанда лицей мен гимназиялар жүйесіндегі мекемелердің құруының тарихи-әдіснамалық негіздері» атты бірінші бөлімде 1987-2017 жылдар аралығындағы Қазақстандағы лицей – гимназия мектептердің қалыптасуы мен дамудағы өтпелі кезеңдері, олардың өзіндік ерекшеліктері, сол уақыттағы мектеп жүйесі мен олардың тарихы және даму бағыттық бағдарлары қарастырылады.

«Қазақстандағы лицей мен гимназия білім беру мекемелерінде педагогиканың үдерісті ұйымдастырудың тәжірбиелік жолдары» атты екінші бөлімде зерттеу ауқымына енген кезеңдегі лицей – гимназиялар мектептердің оқыту мен тәрбиелеу барыстарындағы педагогикалық тәжірибесінің бүгінгі кезеңімен ұласымдылық табуы. Олардың педагогикалық тұрғыдағы мазмұндық құрылымдары осы мектептерде оқу-тәрбие жұмыстарында оқушыларға жаңа бағытта білім мен тәрбие беруін ұйымдастыру мәселелері бойынша орын алған ой-пікірлерге талдау жасай отырып, білім беру тарихындағы педагогикалық құнды мұралардың мәні ашылды.

Диссертациялық ғылыми зерттеу жұмысының мазмұнында қазіргі уақыттағы мемлекеттік құрылымдар мен оның салалары экономика, саясат, өмірдің әлеуметтік ортасындағы жеке адамдар арасындағы іскерлік байланыстардың өріс алуы жаһандық реформалық үдерістерге байланысты жалпы білім беру жағдайы және мазмұны мен оны ұйымдастырудың түрлеріндегі оқу-тәрбие мекемелерінің құрылымдық жүйесінде өзгеруді қарастырады. Республикадағы мектептерді дамытудағы білім беру үдерісін ынталандырумен оның мақсаттары мен мазмұнын жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, реттеуге бағдарланғандығы, сондай-ақ, білім беру жүйесінде жаңа типтегі оқу-тәрбие мекемелерінің – яғни, лицей – гимназиялардың пайда болуымен сипатталады. Білім берудегі жаңашылдық сипаты мен бағытын анықтайтын объективті жағдайларға: 1987 жылдан бастап, кеңестік жүйенің өзінде уақыт талабына сай мамандарды даярлау мәселесі жаңа сипатқа ие бола бастауы орын алып, әлемдік және еуропалық білім беру кеңістігі мен ондағы болашақ кәсіби мамандарды даярлаудағы педагогикалық тәжірибелер алмасулар орын ала бастады; 1991 жылдан Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет болып қалыптасуы; Отандық білім беру жүйесін әлемдік және еуропалық білім кеңістігіне ықпалдасуы; білім беру үдерісінің тұлғалық-бағдарлы моделін жасау, жаңашылдық мазмұны мен педагогикалық технологиялардың енуі.

Қарастырылып отырған, 1987-2017 жылдардағы кезеңдердегі лицейлер мен гимназиялардың қызметін ұйымдастыру үдерісінде бірқатар қиындықтар орын алуда. Бұл сол кездегі қоғамның осы типтегі оқыту мен тәрбиелеу мекемелеріндегі құрылым мен мазмұндық жүйесі және оның қажеттіліктері жайында республикадағы білім беру жүйесіндегі қызмет

жасау тәжірибесінің аздығынан туындады. Нәтижесінде лицей мен гимназиялардың дамуы жүйесіз, басқарылусыз бейтараптық бағытта (стихиялы) болып, осы оқу-тәрбие мекемелерін құру үдерісінде «бақыланбайтын жағдайда, белгілердің әдеттегі өзгеруі байқалады» бағыттағы педагогикалық тәжірибелер орын алды. Кейбір бір жағдайда гимназиялар мен лицейлер дарынды балаларға арналған жалпы білім беретін мектеп ретінде мәнге ие болды.

Жоғарыдағы берілген ойларды негізге ала отырып, лицей мен гимназиялардың оқу-тәрбие барыстарын педагогикалық жүйе тұрғысынан ерекшеліктерін беру үшін оларды құрайтын құрылымдардың екі тобын береміз:

1. Білім беру саласында бастапқы бір басты сызық жүйесінен орын алып, осы қатынасына қарай екінші дәрежелі деңгейге шығуына бұл белгілі бір уақыт кезеңінде басым бағытқа ие болып, өзіндік ерекшелігі бар бұқаралық басым бағыты /тенденцияларды/ белгілеу ретінде қолданылуының негізгі - білім берудің мақсаты, міндеттері және мазмұны болады;

2. Білім беру мекемесінің құрылымдық мазмұнының ерекшелігі мен типіне сәйкес, көмекші немесе бастапқы қосалқылыққа бағытталағын оқытушылар мен білімгерлердің құрылуы мен құрылымындағы бірлескен педагогикалық әрекеттерді іске асыру – жаңаша білімдер негізіндегі таным, тәрбие, бағдарлы оқытудағы оқу материалдары т.б.

Яғни, лицей мен гимназиялар типіндегі мектептердің құрылымдық мазмұны мен ондағы оқыту мен тәрбие үдерістерін қолданылатын педагогикалық жүйенің тәжірибелік мүмкіндіктерін кешенді зерттеу қажеттілігін береді және олардың дамуының әр түрлі тарихи кезеңдеріндегі білім беру жүйелеріндегі осы типтегі оқу-тәрбие мекемелерінің өзіндік ерекшеліктері мен сипатын ашып береді.

Лицейлер мен гимназиялардың қоғамдық-әлеуметтік сәйкестігінің табиғатын ескере отырып, осы білім беру мекемелерінің дамуының бірнеше мүмкіндіктерін бөліп қарастыруға болады:

- білім траекторияларын тиісті еңбек көздерімен үйлестіру, оқушылардың сапалы кәсіби бағдары үшін;

- студенттердің әр түрлі кәсіби дамуы үшін әр түрлі университеттер мен ынтымақтастық;

- кәсіптік бағдарланған оқу орны мәртебесін көтеру. Лицейлер мен гимназияларда әлемдегі заманауи білім беру мәртебесіне сәйкес келетін ішкі жағымды білім беру ортасын дамыту қажет. Бұдан шығатыны, лицейлер мен гимназиялар дамуының әлеуметтік факторларын ескере отырып, бірнеше жағдайларды бөліп қарастыруға болады:

- денсаулық сақтау білімін құру;

- оқытушылар құрамы үшін профилактикалық шаралар. Бұл шаралар күйіп қалудың алдын алуға бағытталған. Осы сәттен бастап лицейлер мен гимназиялардағы психологиялық қызметтің сапалы дамуын ынталандыру қажет;

- ұйымдастырушылық мәдениетті дамыту;
- оқытушылар құрамына жедел білім беру мәселелерін шешу дағдыларын үйрету және алдағы іс-шаралардың ұзақ мерзімді жоспарларын құру. Білім беру жүйесін дамыту компоненттерін жүзеге асырудың сәйкестігінің маңыздылығының функционалдық жағы бірнеше функцияларға негізделгенін атап өткен жөн. Осылайша, функционалдық аспект келесі функциялармен ұсынылған:
 - ақпараттық-аналитикалық білім беру мекемесінің ақпараттық ортасының дамуын басқарудың жай-күйі туралы ақпараттық базаның құрылуы, білім беру және білім беру қызметінің нәтижелерінің өзгеруі ақпараттандыру процестерінің әсері;
 - мотивациялық-мақсатқа бақылау субъектілерінің білім беру мекемесінің ақпараттық ортасында өзара әрекеттесу әдістеріне деген танымдық, мінез-құлық, эмоционалдық қатынастарын дамыту кіреді;
 - жоспарлау және болжау білім беруді ақпараттандырудың болашақ жағдайымен байланысты оқу процесін дамытуға, жоспарлау, жобалау, болжау процедураларына бағдарланған;
 - ұйымдастырушылық және атқарушылық құқықтар, өкілеттіктер мен жауапкершілікті вертикал ретінде ашады;
 - бақылау-диагностикалық (ақпараттандыру жағдайын диагностикалау, ақпараттық ортаның дамуын басқарудың тиімділігін бақылау);
 - түзету (білім беру ұйымының ақпараттық ортасының дамуын басқару компоненттерін ағымдағы реттеу және оның қалаусыз нәтижелерін түпкілікті түзету).

Жалпы, гимназиялық білім беруді дамыту мәселесі отандық педагогикада аз қарастырылғандар қатарына жататындығын айтуға болады. Теориялық зерттеулер мен шынайы практиканың салыстырмалы анализі, Қазақстандағы заманауи гимназиялық білім беру қарқынының зерттеуінде, ғылыми түрде құрылған тәсілдердің жоқтығын көрсетеді. Бұл мынадай мәселелер арасында қарама-қайшылықтар туғызады:

- алдыңғы қатарлы отандық, шетелдік педагогикалық тәжірибенің қолдану маңыздылығы, оның гимназиялық білім берудегі негізгі бағытын анықтау арналған жалпылаудың жоқтығы және олардың тез дамығыш социалды-экономикалық шарттарындағы түзету тапшылығы;
- қоғамның болашақ интеллектуалды элитаны дайындау талабы мен қоғам қойған мәселелерді тиімді түрде шешуге жол беретін, гимназиялық білім берудің даму қиындығының педагогикалық ғылым арқылы шешілмеуі;
- заманауи гимназиялық білім беруді дамытуға, педагогикалық ұйымдастыру шарттарының кешен құру қажеттілігіне және аталмыш мәселеге жасалған жұмыстың жоқтығы;
- заманауи гимназиялық білім беру тақырыбының профильді оқу түрінде, шешімдерді табу маңыздылығы және осы сұрақтардың теориялық және практикалық деңгейде іске аспауы;

– гимназия мұғалімінің мұғалім-зерттеуші, оқу зерттеу жұмыстарының менеджері ретінде қалыптасуы сынды мұғалімнің жаңа функцияларының өзектілігіне, осы сұрақтардың теориялық және практикалық деңгейде жүзеге аспауы; Аталған қарама-қайшылықтар тек педагогикалық практиканың айналасында шешілуі мүмкін емес. Заманауи гимназиялық білім берудің, отандық және шетелдік тәжірибе ескерілулерімен тарихи маңызда ғылыми зерттеулер өткізілген жоқ. Қазіргі көптеген мәселелер терең тарихи түрде бастау алады, соның ішінде, гимназиялық білімнің дамуында да, революцияның алдындағы кезеңнің зерттеулері бастама болды. Зерттеуге ХІХ-ХХІ ғасырлардағы хронологиялық кезеңнің алыну себебі, сол кездері социалды экономикалық негізде құрылған, гимназиялық білім берудің пайда болуы мен дамуы болып табылады.

Отандық педагогикалық ғылымның тарихи білімін қорытындылау және талдаған, Біз 2 кезеңнен ерекшелендік:

1. КСРО кезеңі (1987-1991);
2. Егемендік кезең (1991-2017).

Зерттеуге қатысты мәліметтердің сенімділігі, Қазақстандағы лицейлер мен орта мектептердің сауалнамасынан алынған мәліметтерді басқа зерттеушілердің нәтижелерімен салыстыруға негізделген, лицейлер мен оқу жүйесінің білім беру жүйесінің мазмұн құрылымын анықтау. Мемлекеттік және әлеуметтік саладағы зерттеу мәселесінің қажеттіліктерін сипаттау. Жарамдылық мерзімі Қазақстан лицейлері мен гимназияларының білім беру мәселелерін олардың компоненттерінің бірлігі мен қоршаған ортамен, әлеуметтік позицияға және қоғамдағы ішкі үйлесімділігіне негізделген деп санайды.

Тарихи әдістемелік негіздер негізінде алдыңғы ғылыми-зерттеу жұмысындағы әдістер жүйесі лицей және гимназия типтік оқу орындарында статистикалық жалпылау, талдау, іздеу, оқу жоспарлары мен бағдарламаларын салыстыру. Сондай-ақ, ол лицей мен гимназиялардың оқу орындарын қалыптастыру және дамыту мәселелерімен танысуға, сұрыптау-аналитикалық талдау жүргізуге мүмкіндік берді. Семинарларға, авторлық мақалаларда пікір таластар мен алмасуларға қатысу. Деректер сауалнамалар көмегімен жиналды.

Бұл Қазақстан педагогикасының тарихының білім мазмұнын толықтырады және оған жаңа тұрғыдан әділ баға береді. Біздің ғылыми-зерттеу жұмысымыздың нәтижелерін басшылыққа ала отырып, біз жоғары оқу орындарының педагогикалық кандидаттық диссертациясы негізінде «Қазақстандағы лицей және гимназия қалыптасуы мен дамуы (1987-2017)» элективті курстың тақырыбын болашақ мұғалімдерді дайындау үшін енгіздік. Элективті курс Қазақстандағы лицей және гимназиялық оқу орындарының 1987 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі тарихнамасы, олар ұлттық білім тарихына және олардағы білім беру жүйесіне тарихи әдістемелік негізде енгізілген.

Біздің ғылыми-зерттеу жұмысына жүйеленген теориялық білімді басшылыққа ала отырып, дамыған элективті курстың тиімділігін арттыру

болашақ мұғалімдер, білім беру бағдарламасына пән бойынша білімді «Педагогика тарихы» қосу үшін педагогикалық іс-тәжірибеден өткіздік. Біз таңдаған зерттеу әдісі анық нақтылауға бағытталған эксперимент (constantiation эксперимент) болып табылады. Біздің ғылыми-зерттеу іс тарихи-педагогикалық мұрасын білдіретін жұмыс болғандықтан, білім тарихында ғылыми білімнің айналымын өзгерту және тәуелді айнаымалы оның әсер дұрыстығын нақтылауға бағытталған эксперимент заманауи білім толықтыруға өткен мұрасын пайдалана отырып, оның мақсаты бойынша басқа эксперимент негізінен әр түрлі болып табылады. Дегенмен, тарих зерттеулер педагогикалық мұраның білім органының толықтыру, бірақ өткен педагогикалық тәжірибесі құбылыстар әсер ете алмайды. Мұндай зерттеу тек оған қандай да бір әсер ететін, нақты жағдайды көрсетеді.

Элективті курсты оқыту және сауалнама жүргізудің кезеңдеріндегі анығын нақтылауға бағытталған эксперимент нәтижелері пайыздық көрсеткішпен төмендегідей жүйеде береміз.

2017 - 2018 оқу жылының II - ші семестеріндегі нәтиже көрсеткіштерінің пайыздық үлес салмағы: Алғашқы кезеңдегі жауаптар: толық - 11,34%; орта -17,01%; төмен - 11,34%. қорытынды нәтижесі: жауаптар: толық - 18,9%; орта – 19,53%; төменгі -1,26%.

2018 - 2019 оқу жылындағы II - ші семестрде алынған нәтижелердің пайыздық қатынас көрсеткіші: Алғашқы кезеңдегі жауаптар: толық - 9,15%; орта – 16,47%; төменгі -11,59%. қорытынды көрсеткіш нәтижесіндегі жауаптар: толық -15,86%; орта -21,35%; төменгі -0%.

2019 - 2020 оқу жылындағы II - ші алынған нәтижелердің пайыздық қатынас көрсеткіші: - Алғашқы кезеңдегі жауаптар: толық - 5,39%; орта - 13,23%; төменгі -5,39%. қорытынды нәтижесі: - толық - 9,8%; орта -13,72%; төменгі жауап – 0,49 %.

Элективті курсты енгізуде, оқытуда қатыстырылған жалпы - 173 білімгерлер санының алғашқы кезеңдегі жауаптар: толық - 76,12%; орта - 140,13%; төменгі - 83,04%. қорытынды нәтижесі: - толық - 131,48%; орта - 162,62%; төменгі – 5,19 % пайыздық білім деңгейлерінің көрсеткіші анықталды.

Бұл нақты педагогикалық-тарихи білімдерді пайдаланушының, танымдық өнімнің талаптары қанағаттандырылғандығының дәлелі (*валидация*). Тәжірибелік зерттеудегі сауалнамалық тапсырмаларды жаубын тексеру барысындағы келісуді қамтамасыз ететін сапаны басқарудың ішкі үдерісі яғни, осы мазмұндық жүйеге бағытталған педагогикалық эксперименттің нәтижелері біздің зерттеу тақырыбын толығымен растады. Осылайша, дәлелділікті анықтауға бағытталған педагогикалық эксперимент нәтижелері бойынша алынған мәліметтер ұсынылған ғылыми жорамалдың дұрыстығын растайды, сондай-ақ ұсынылған элективті курс оқытушысы алған білімнің толықтығын негіздеу Педагогика Ұстаздың кәсіби қызметіндегі студенттердің педагогика тарихымен кәсіби білім беру іс-шараларымен байланысы өзін-өзі оқыту және шығармашылық жұмыс траекториясының кең мүмкіндіктерін ашты.

Педагогикалық эксперимент (тұрақты эксперимент нәтижесінде жоғарыда айтылғандарды анықтауға бағытталған) Мамандық студенттері 1987 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі аралықта білім алудың негізі арқылы оқытудың өсуінің сәтті деңгейін көрсетті, ол қалыптасу үшін негіз болды. Олардың танымдық идеялары мен осы бағыттағы көзқарастары - дамудағы білім иелері лицей және гимназия. Бұл элективті курсты ұсыну қажеттілігін дәлелдеді, бұл педагогика пәні тарихы, болашақ лицей мен гимназияның мұғалімдерінің жаңа білімге негізделген кәсіби қызметке бейімделуіндегі білім берудің тамаша шеберлігінің көрсеткіші болып табылады Қазақстандағы білім тарихын толықтыру .

Қорытындылай келе, таңдап алынған тақырыптық зерттеу жұмысымызды жазу барысында төмендегідей нәтижелерге қол жеткіздік. 1987-1991 жылдар аралығындағы Қазақстанда лицей мен гимназия типіндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуында орын алған тарихи-педагогикалық жүйелердің түрлері, білім беру саласындағы жұмыстар мен жаңа типтегі мектептер және олардың өздеріне тән құрылымдық мазмұндарына сәйкес оқу-тәрбие қызметін ұйымдастыру ерекшеліктерінің болғандығы дәлелденіп қорытынды жасадық.

1. Зертеу жұмысында 1987-1991 жылдар аралығындағы Қазақстандағы лицей және гимназиялық мектептердегі білім берудің тарихи-әдіснамалық жүйесі жасалып, тарихи-педагогикалық және әдістемлік тұрғыдан сипаттамалар беріліп, талдаулар жасалынды.

2. Зерттеліп отырған, 1987-1991 жылдардағы тарихи кезеңде Қазақстандағы лицей және гимназия типіндегі мектептердің қалыптасуы мен дамуы және олардың мазмұндық құрылымының жүйелік сипатына, бір орталықтан басқарылатын кеңестік қоғам құрылысындағы идеологиялыққа бағындырудың жүзеге асырылуы мен егемендік кезеңдегі білім беру жүйесінің дамуындағы, өзіндік сипатының кейінгі кезеңдермен тарихи ұласымдылығы айқындалды.

3. 1987-1991 жылдар аралығындағы Қазақстандағы лицей-гимназия мектептерінің бүгінгі осы типтегі оқу-тәрбие мекемелерімен білім беру жүйесінің өзара тарихи-педагогикалық байланыстылығы анықталып, олардың сабақтастығы дәлелденді.

4. «Қазақстанда лицей және гимназияның оқу орындарын қалыптасуы мен дамуы» (1987-2017 жж.) атты тақырыптағы элективті курс жасалып, педагогика тарихы пәнінің оқу материалдарын толықтыруға мүмкіндік беретіндігі ЖОО-да болашақ мұғалімдерін даярлайтын мамандықтардың білім бағдарламасына ендіріліп, анығын нақтылауға бағытталған педагогикалық тәжірибелік зерттеу жүргізу арқылы нәтижелілігі мен тиімділігі негізделді.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми аппаратында қойылған ғылыми болжамның және бүкіл зерттеу жұмысының, құрылымдық жүйесінің дұрыстығы дәлелденді. Зерттеу жұмыстың нәтижелері Қазақстанда білім тарихына қатысты білім қорын толықтырады және оны педагогика

тарихына қатысты зерттеулер мен ізденушілік жұмыстарды кеңінен пайдалануға болатындығы анықталды.

Ғылыми-зерттеу жұмыстың нәтижелеріне сүйене отырып, лицей және гимназиялық типтегі мектептердің педагогикалық тәжірибелердің қалыптасуы мен дамуына ықпал жасау және осыған сәйкес болашақ мұғалімдерін даярлауда немесе олардың кәсіби білімдерін жетілдіру мен арттыру бағытында төмендегідей ұсыныстар жасаймыз:

1. Қазақстандағы мектептердің даму тарихын, педагогикалық мамандық бойынша жасалатын білім бағдарламаларына элективті курс ретінде оқытылуы тиімді деп санаймыз.

2. Мектеп мұғалімдерінің біліктілігін жетілдіру институттарда лицей мен гимназия типіндегі мектептердің педагогикалық тәжірибесі, тарихы және теориясының қалыптасуы жөнінде дәрістер мен тәжірибелік оқыту жұмыстарын жүргізуге болады.

3. Түрлі типтегі мектептердің педагогикалық үдерістері жайында білім беру барыстарында, осы лицей – гимназиялардың тарихи-педагогикалық зерттеудегі педагогикалық тәжірибесіне мән беру, әдістеме тарихы жайынан зерттелуі қажет деп түсінеміз.

4. 1987-1991 жылдар аралығындағы Қазақстандағы лицей және гимназия типіндегі мектептеріндегі тәрбие беру жұмысының тәжірибелерін негізге алып, қазіргі лицей мен гимназиялардың білім кезеңіндегі ұйымдастырылатын тәрбие жұмыстарына оңтайлы, икемдеп қолдану - Қазақстандық азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу бағытындағы жұмыстарға пайдалану өз нәтижесін беретіні анық.

Зерттеу нәтижесін сынақтан өткізу және ендіру: зерттеудің негізгі қағидалары ғылыми баяндама түрінде халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда, Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті ұсынған журналдарда, скопус базасындағы ғылыми журналдарда көрініс тапты. Ғылыми зерттеушілік бағыттағы диссертациялық жұмыстың басты қағидалы түсінік көзқарастағы ойлар мен нәтижелері бойынша төмендегі басылымдарда ғылыми-әдістемелік еңбектер мақалалар түрінде жарық көрді:

1. Қазіргі қоғамдағы инновациялық мектептердің ерекшеліктері. «Рухани жаңғыру – Қазақстанның серпінді дамуының негізі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары., Талдықорған, І.Жансүгіров ат. ЖМУ. 2018, 57-60 бб.

2. Қазақстандағы заманауи гимназиялық білімнің даму мәселелері. Қазақстанның ғылымы мен өмірі. №1 (74), 2019, 38-41 бб.

3. Траектория развития системы образования лицеев: сравнительный анализ Казахстана и зарубежных стран. Центр наукових публікацій Збірник наукових публікацій., IV МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАУКА В ЕПОХУ ДИСБАЛАНСІВ», (м. Київ | 30 листопада 2018р.), 2 частина - С. -38-44.

4. Қазақстандағы жаңа үлгідегі білім беру мекемелерінің ерекшеліктері. Қазақстанның ғылымы мен өмірі., №2 (77), 2019, 89-92 бб.,

5. Основные направления учебно-воспитательного процесса в лицеях и гимназиях. Инновационный потенциал развития науки в современном мире «НИИЦ Вестник науки» Уфа, 31 октября 2019 г., Часть 3, С. 27-37.

6. Развитие университетского образования в аспекте подготовки студентов окончившие лицей и гимназии «Сборник с научни доклади» (трета книга)., - Болгария, Издателство; ЕКС-ПРЕС, 2019., - С. 161-166.

7. Публично-социальный характер создания в Казахстане образовательных учреждений типа лицей и гимназии "Prospects for the Development of Modern Science" Materials of the V International Scientific-Practical Conference Международная конференция, - Сеул, Корея , 11-13 март 2020г., -Часть 2,-С.115-123.,

8. History of Formation of Lyceums and Gymnasiums in Kazakhstan and Peculiarities of their Educational Activities Talent Development & Excellence Vol.12, No.1, 2020, -495-506 pp.

9. Content system of the lyceum and gymnasium educational program. BULLETIN OF THE KARAGANDA UNIVERSITY, - №4,(100) - 2020, - 55-62 pp.,

10. Innovative features of education in Kazakhstan's Lyceum-Gymnasium Cypriot Journal of Educational Sciences, 17(1), -2022, -159–173 pp. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i1.6693>